

Levha XXI, Plate XXI

Şekil 11, Fig 11

TÜRKİYE ETNOLOJİSİNE AİT BAZI MESELELER

ORHAN ACIPAYAMLI

Konuya girmeden önce bir iki açıklamada bulunmayı faydalı bulmaktayım.

Etnoloji sözü Yunanca olup *ethos* ve *logos* kelimelerinin bir araya gelmesinden doğmuştur. *Ethos* halk, kavim; *logos* söz, bilim anlamlarına gelir¹. Şu halde *etnoloji* terimi Halk Bilimi veya Kavim Bilimi demektir.

İlk etnoloji çalışmalarında iptidai insan toplulukları nazarı itibara alındı. Zamanla etnoloji faaliyet alanını genişleterek, cemiyet şekli ne olursa olsun halk tabakaları ile ilgilenmeye başladı. Böylece, Bir *Aynu*, bir *Hotanto*, bir *Maori etnolojisinin* yanında bir *Almanya*, bir *Brezilya*, bir *Türkiye etnolojisinden* bahsetmek mümkün olmuştur. *Şu halde, halk kitlesi ile ilgili hususların tetkiki mevzuu bahis olduğu yerde, sözü etnoloji almaktadır.*

Etnoloji alanının genişliğini gören bazı bilginler, bu alandaki çalışmaları kolaylaştırmak amacıyla, ilim âlemine yeni bir takım isimler sürdüler. Bunlardan bazıları, teklif edildikleri kitapların dışına çıkamadı : *An'anevi Etnoğrafya*, *Sistematik Etnoğrafya*, *Kültürel Antropoloji* gibi... Bazıları, ancak bir kaç üniversitede tatbikat sahası buldu : *Paleoantropoloji*, *Paleoetnoloji* gibi... Bu arada bir tanesi Anglo-Sakson memleketlerinde kuvvetli bir şekilde tutundu : *Sosyal Antropoloji* gibi...

Öte yandan, yine halk tabakasına ait verileri incelemek amacıyla ilim piyasasına sürülen *Folklor* ile *Etnoğrafya*, aralarında iş bölümü yaptılar : *Folklor*, *halk kültürünün manevi belgelerini*; *etnoğrafya ise aynı soy kültürün maddi belgelerini tesbit ve tanzim vazifesini üzerlerine aldılar*². Etnoloji sahasında çalışan bilginler büyük bir çoklukla bu işbirliğine taraftardır. *Bu suretle etnoloji, çalışma alanında doğan bu iki bilim tarafın-*

¹ Paul TOPINARD, *Éléments d'anthropologie générale*. Paris, 1885, s. 213.

² Orhan AYDIN, *Yabancı memleketlerde ve bizde folklor anlayışı*. TFA III, 55, 1954, S. 865-868.

dan kendisine temin edilen ilgili belgeleri işlemek suretiyle bazı umumî netice, kaide ve hatta kanunları tesbite çalışmaktadır³.

Bütün bu yeni doğuş ve oluşlara rağmen etnoloji sarsılmamış ve bilim dünyası ile halk topluluklarının hayatında önemli vazifeler görmekte devam etmiştir. Bu halin canlı delillerinden biri Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Amerika ve diğer bir çok memleketlerde etnoloji kürsüleri ile enstitülerinin durumları ve etnoloji alanında yapılmakta olan devasa yayınlardır.

Türkiyede etnoloji ile ilgili ilk çalışmaları amatörlere borçluyuz. Fakat, bunların sayısı pek azdır. Buna karşı memleketimizde folklor ve etnografya alanlarında geniş bir neşriyat yapılmıştır. Etnolojiyi ilgilendiren akademik çalışmalar Ankara Üniversitesinde Ord. Prof. Dr. Ş. A. Kansu tarafından Antropoloji ve Etnoloji Enstitüsünün kurulmasıyla başlamıştır. Zamanla bu enstitü bir kürsü haline geldi. Fakat, bu kürsüde diğer antropolojik çalışmalar da yapıldığından etnolojik faaliyetler istenildiği derecede verimli olamıyordu. Zaman ve zaruret bunu da halletti. 1961 yılında Antropoloji ve Etnoloji kürsüsü parçalanarak Etnoloji, Paleoetnoloji ve Fizik Antropoloji isimlerini alan üç ayrı kürsüyü meydana getirdi. Etnoloji Kürsüsü halen Prof. Dr. Nermin Erdentuğ tarafından idare edilmektedir. Yeni kurulan bu kürsü Türkiye etnolojisiyle de yakinen meşgul olmaktadır.

Kanaatımızca Türkiye etnolojisi ile ilgili meseleleri iki yoldan değerlendirmek mümkündür:

- 1) *Lüzumlu belgeleri tesbit ve tanzim,*
- 2) *Bu tesbit ve tanzim edilen belgeleri üsulüne göre kıymetlendirme.*

Birinci yol Türkiye folklor ve etnografyasının hüviyetini meydana koyacaktır. İkinci yol ile de Türkiye folklor ve etnografyasının nedenlerini tespit etmek mümkün olacaktır. Bu arada, Türkiye etnolojisi ile diğer toplulukların etnolojileri arasında mukayese yapabilmek imkân içine girecektir.

1) *Belgeleri tesbit ve tanzim* : İlk iş olarak, etnoloji sahasında bugüne kadar yapılmış olan neşriyatı bir araya toplamak lâzımdır. Bu yayınlar belirli mevzu ve coğrafî bölgelere göre fişlenecektir. Böylece, Türkiye folklor ve etnografyasını ilgilendiren ne kadar motif, olay,

³ Orhan AYDIN, *Etnoloji*. TFA III, 57, 1954, s. 899

müessese varsa, bunları ait oldukları memleketlere göre tesbit mümkün olmaktadır. Bu ilk bilgi fişlerine dayanarak her mevzu hakkında ait olduğu coğrafi bölgede anket açılacaktır. O yerin bütün kültür müessese ve idarî cihazı bu ankete muhatap olacaktır. Adı geçen yerlerden gelen cevaplar, eski fişler gözönünde bulundurulur, tekrar fişlenecektir. İş bu kadarla bırakılmıyacaktır. Fişlenen bilgilerin doğru olup olmadığını anlamak amacıyla, çalışmanın tatbikat safhasına geçilecektir. Bu safhada, hususi surette yetiştirilmiş olan ekipler; fotoğraf makinası, sinema makinası, ses alma cihazı, pusula, metre v.s. gibi lüzumlu araçlarla teçhiz edilmiş bir vaziyette ve anket soruları neticesinde elde edilen, gidecekleri yerlere ait ikinci bilgi fişleriyle beraber, araştırma bölgelerine gönderilecektir. Her ekip çalıştığı yerde, elindeki muhtelif mevzudaki fişlerin kontrolünü yaptığı gibi, o mahallin folklor ve etnografyasını ilgilendiren yeni yeni bilgileri de tesbite çalışacaktır. Türkiyenin muhtelif bölgelerinde çalışan ekipler tarafından peyderpey merkeze gönderilen kontrolden geçmiş olan bilgilerle yenileri, merkezde tekrar mevzu ve coğrafi bölgeler esasına göre fişlenecektir. Bu suretle üçüncü defa elde edilen bilgi fişleri, kendisine istinat ederek etnolojik araştırmalar yapacağımız muteber vesikalardır⁴.

Etnolojiyi ilgilendiren tarihî belgeler de usulüne göre fişlenecektir.

Ferdî çalışmalarda, yukarda izah edilen kollektif usulün ufak bir örneği takip edilmelidir.

2) *Belgeleri değerlendirme* : Bu hususta etnolojide sayısız metot kullanılmıştır⁵. Bunların hepsini burada anlatmağa imkân yoktur.

⁴ Roger PİNON, *Méthodes et résultats du folklore*. Extrait de "Droit et Liberté".

⁵ Prof. Dr. Ş. A. KANSU, *Kültür teorileri hakkında*. ÜLK XIII, 75, 1939, s. 220-221; 76, 1939, s. 312-316; XIV, 78, 1939, s. 510-511; 79, 1939, s. 16-18; 81, 1939, s. 231-233; 82, 1939, s. 310-314; A. R. Radcliffe BROWN, *The methods of ethnology and social anthropology*, London, 1923; W. EBERHARD, *Bugünkü Avrupada etnolojinin esas ceryanları*. DTCFD IV, 1-2, 1948, s. 1-15; P. W. SCHMİDT, *L'Ethnologie Moderne*. ANT I, 1906; Dr. George MONTANDON, *Traité d'Ethnologie culturelle*. Paris, 1934, Payot, 778 S; R. T. LOWİE, *The history of ethnological theory*. New-York, 1937; R. R. MARETT, *The growth and tendency of anthropological and ethnological studies* (Congrès international des sciences anthropologiques), Londres, 1934; W. MÜHLMANN, *Methodik der Völkerkunde*. Stuttgart, 1938; P. RADİN, *The method and theory of ethnology*, N. Y., 1938; E. WESTERMARCK, *Methodes in social anthropology* (Jour. of the ANT. ENST. V. 66, 1936); F. BOAS, *Race, language*

Fakat, bu metotları üç ayrı kategoride toplamak suretiyle izahatta bulunmak mümkündür. Bu suretle konuyla çok basit bir şekilde temas edilebilecektir. Metotlar aşağıda gösterilmiştir :

- a) *Tarihî metot,*
- b) *Coğrafî metot,*
- c) *Psiko-sosyal metot.*

a) *Tarihî metot: Benzer tarihî etnolojik olaylar arasında münâsebet kurmak esasına dayanır. Örnek :*

“*Fravun’lar çağı Mısır’ı ile bugünkü Türkiye Amasya’sı arasında benzerliğini tesbit etmiş olduğumuz bir cinsiyet tâyin etme pratiği vardır. Bu pratiğe göre, doğacak çocuğunun cinsiyetini merak eden gebe kadın, birisinin içinde arpa, diğèrinin içinde buğday taneleri bulunan iki kabin içine, hergün idrarını yapar. Arpa taneleri filizlenirse çocuğun erkek, buğday taneleri filizlenirse çocuğun kız olacağına kanaat getirilir.*

Her iki bölge arasındaki büyük zaman ve mesafe farkına rağmen, mevcut olan bu benzeş nasıl izah edilecektir? Bir âdetin, asırlar boyunca adeta fosilleşerek, intikal ettiği en son memlekette ilk şekil ve ruhuyla yaşaması mümkün müdür? Aradaki bir çok intikal bölgeleri bilinmeden, mevcut benzerlik sebebiyle Amasya Pratiğinin menşei olarak Mısır pratiğini düşünmek fazla cesaret göstermek olmaz mı? Değişik sosyal, coğrafî ve psikolojik şartlar altında şekil ve bünyesini kaybetmeden var olmakta devam eden bir kalıntı âdeti kabul etmek imkân içinde midir? Acaba aynıyet gösteren bu iki pratik, iki ayrı pratikten doğmuş olamaz mı? Bütün bu tenkitlere rağmen, tarihî metodun bir sonucu olarak, Mısır pratiğini, Amasya pratiğinin menşei olarak kabul edelim. Bu takdirde, Mısır pratiği için menşe yeri olarak nereyi göstereceğiz? Bizzat kendisini mi? Fakat, bu hali ispat edecek hiç bir belgeye malik değiliz. Daha aşağı çağlara ait mukayese malzemesini aramak üzere harekete geçtiğimiz takdirde, lüzumlu belgeleri nasıl bulacağız? İnsanın mânevi hayatı için tarihin derinlikleri sağır ve dilsizdir. Mısırdan aşağıda bulunan bir kaç tane daha intikal bölgesini tesbit ettiğimizi farzedelim. Acaba, ana kaynağa

and culture. N. Y., 1940; F. GRAEBNER, Methode der Ethnologie. Heidelberg, 1910; A. C. HADDON, les races humaines et leur répartition géographique. Paris 1927; W. WUNDT, Völkerpsychologie. Leipzig, 1900-1909.

⁶ Pierre BOGATYREV, *Actes, magiques, rites et croyances en Russie subcarpathique. Paris, 1929, s. 1.*

ulaşmak mümkün olabilecek midir? Bu soruya kolaylıkla evet demek mümkün değildir. Bu hususta misalleri çoğaltmak imkân içindedir. Fakat, netice pek değişmeyecektir. *O halde, etnolojideki sayısız hizmetlerine rağmen tarihi metot yeter değildir.*

b) *Coğrafi metot: Aynı zamana ait olan etnolojik olayları coğrafi esasa göre değerlendiren bir metottur*⁷.

Bu metot yardımıyla Türkiye'ye ait bir çok pratiğin yurt içi ve yurt dışı dağılışı alanını tesbit etmiş bulunuyoruz. Örnek :

*Doğumdan sonra kesilen, bebeğin göbek bağı, rastgele herhangi bir yere atılmamalıdır. Aksi halde çocuk, bazı kötü dış etkilerin tesiri altında kalacaktır*⁸.

Bu pratiğe, coğrafi metodu tatbik ettiğimiz takdirde, aşağıdaki dağılışı alanlarını tespit etmiş oluyoruz :

Yurt içi: Adana⁹, Amasya¹⁰, Ankara¹¹, Antep¹², Denizli¹³, Isparta¹⁴, İstanbul¹⁵, Kastamonu¹⁶, Mersin¹⁷, Sivas¹⁸, Tokat¹⁹.

Yurt dışı: Altay²⁰, Dayak²¹, Fas²², Fransa²³, Gold²⁴, İspanya²⁵, Kuzey Afrika²⁶, Teleut²⁷, Tunguz²⁸.

⁷ Albert MARİNUS, *Les glissements explicatifs dans le folklore*. Bruxelles, 1933, s. 8, 9, 10, 29.

⁸ Dr. Orhan ACIPAYAMLI, *Türkiyede doğumla ilgili âdet ve inanmaların etnolojik etüdü*. Erzurum, 1961, s. 52-55.

⁹ Paleoantropoloji asistanı Dr. Refakat ÇİNER'den derlenmiştir.

¹⁰ Orhan ACIPAYAMLI tarafından derlenmiştir.

¹¹ Asistan Dr. Turhan YÖRÜKHAN tarafından derlenmiştir.

¹² Dr. A. Süheyl ÜNVER, *Türkiyede tıbbi folklor üzerine rapor*. HBH 1936, s. 126.

¹³ Bk. (10),

¹⁴ Etem ERTEM, *Doğum inanları*. Ün III, 29, 1936, s. 412.

¹⁵ Mehmet Halit BAYRI, *İstanbulda doğum ve çocukla ilişkili âdet ve inanmalar*. HBH 112, 1941, s. 82.

¹⁶ Bk. (12), s. 134.

¹⁷ Sait UĞUR, *İçel folkloru II*. Ankara, 1948, s. 5.

¹⁸ Abdülkadir (İNAN), *Sivasta doğum âdetleri*. HBH 10, 1930, s. 8.

¹⁹ Cahit ÖZTELLİ, *Derlemeler: Zile'de doğum ve âdetleri*. TFA II, 32, 1952, s. 507.

²⁰ Uno HARVA, *Die Religiosen vorstellungen der Altaischen Völker*. Helsinki, 1938, s. 177.

²¹ FRAZER, *Le rameau d'or*. Trad. Stiébel. Paris, 1882, s. 97.

²² Doctoresse LEGEY, *Essai de folklore Marocaine*. Paris, 1926, s. 92.

²³ Paul SEBİLLOT, *Le paganisme contemporaine chez les peuples Celti-Latins*. Paris, 1908, s. 30.

Coğrafi metot yardımıyla vardığımız bu netice ile adı geçen pratiğin gerek Türkiyede, gerekse Türkiye dışında geniş bir yayılma alanı gösterdiği tesbit edilmektedir. Bu durum, üzerinde çalışmakta olduğumuz pratiğin menşei, bünyesi v. s. karakterleri hakkında herhangi bir bilgi sahibi olmamıza imkân vermemektedir. Bakıyoruz ki bu pratik, hem Türkiyede hem de Türkiye dışında mevcuttur. O halde pratiğin doğuş merkezi bunlardan hangisidir? Bu hususta yapacağımız her türlü çalışmadan boş elle çıkacağımız aşikârdır. İlerde, çalışmalar ilerleyip tetkik edilen pratiklerin sayısı arttıkça, Türkiyenin bütününe hâkim olan *kültür çevrelerini* tesbit etmek mümkün olabilecektir. Bu takdirde Türkiyenin hangi dış kültür çevresi ile birlikte mütalâa edilmesinin icap ettiği anlaşılacaktır. Bu ise, çok uzun bir zamana bağlı bir iştir. Netice, hiç bir zaman, pratiklerin bünye ve fonksiyonları ile ilgili değildir. *Şu halde, tıpkı tarihî metot gibi, coğrafi metot da, etnolojide görmekte olduğu sayısız hizmetlere rağmen, Türkiye etnoloji mes'elelerinin hallinde esaslı bir vazife göremeyecektir.*

Şimdi bir de aynı folklor olayına tarihî ve coğrafya metotları beraberce tatbik edildikleri takdirde ne gibi bir neticeye varılacağını inceleyelim :

*Anadolu'da bugün, bütün kuvveti ile yaşamakta olan bir Al ruhu vardır*²⁴. Aynı ruhu bütün vasıfları ile *Orta ve Doğu Türk toplulukları* arasında görmekteyiz. Bu ruhun mevcut olduğu iddia edilen Türk toplulukları dışındaki memleketlerde ise ruh, değişik vasıf ve isimlerle silik bir şekilde yaşamaktadır. O halde, hiç tereddüt etmeksizin al ruhu ile ilgili inanışın Türkiyeye Anayurttan göç ile birlikte getirilmiş olduğunu kabul etmemiz gerekir. Nitekim, bu iki Türk topluluğu arasındaki bölgede, al ruhuna ait herhangi bir ize rastlanmamıştır. Coğrafi metot yardımıyla elde ettiğimiz netice budur.

Şimdi aynı Folklor olayını bir de tarihî metot yardımıyla inceleyelim. Tarihî belgeler *Eski Mısır, Eski Yunanistan* ve *Sümerlerde Al ruhu* ile ilgili izlerin mevcut olduğunu göstermektedir. Hatta bazı bilginler, *Al* kelimesini Sümerlilerin *Alu* kelimesine bağlamak

²⁴ HARVA, Aynı, s. 177.

²⁵ Bk. (23).

²⁶ LEGEY, aynı, s. 93.

²⁷ Bk. (24).

²⁸ Bk. (24).

²⁹ Abdülkadir (INAN), (*AL*) ruhu hakkında. TTAED I, 1, 1933, s. 161-162

suretiyle, *Al ruhu* inanının *Sümerlerden* geldiğini iddia ederler³⁰. *Şu hale göre, Türkiyedeki Al ruhu ile ilgili olarak iki ayrı merkezle karşı karşıyayız: Sümer ve Orta Asya. Eğer yalnız tarihî malzemeye sahip olsaydık Sümeri; eğer yalnız coğrafî malzemeye sahip olsaydık Orta Asyayı, Al ruhu'nun menşei yeri olarak kabul etmek zorunda kalacaktık.*

c) *Psiko-sosyal metot*: Bu metot diğer iki metottan farklıdır. Etnolojik çalışmalar neticesinde doğmuştur. *Bu metodu ileri süren Belçika Etkolünden Albert Marinus'a göre, folklor olayları ait oldukları cemiyetin psikolisiyle sosyolojisinin bir muhassasıdır. Her cemiyet kendi düşünce ve yaşayışına uygun folklor mahsülleri yaratır. Dışardan aldıklarını da yine kendi damgasını vurduktan sonra benimser. Şu halde, bir folklor olayını incelemek için, dışarıya gidip belgeler aramaya lüzum yoktur. İlgili folklor olayının bütün hususlarını dakik bir şekilde gözden geçirmek yeter. Aranılan cevapların bir çoğu, üzerinde çalışılan vak'ada mevcuttur. Bu hususta kullanacağımız tek metot, Psiko-sosyal metot'tur³¹. Bu metodu bir kaç örnekle izah edelim:*

Sümüklü böcek yiyen gebe kadının çocuğu sümüklü olur (Türkiye)³².

Yukarıda folklor'un mevzuu içine giren bir inanma tesbit edilmiştir. *Âdet ve inanmaları* ifade etmek isterken umumiyetle *pratik* kelimesini kullanmaktayız. Şimdi, bu pratiği *psiko-sosyal* adını verdiğimiz metotla inceleyeceğiz. O halde dışardan herhangi bir yardımcıya ihtiyacımız olmayacaktır. Doğrudan doğruya pratiğin üzerine eğileceğiz. Bu takdirde, pratiğin iki kısımdan teşekkül ettiğini görmekte gecikilmeyecektir:

1) *Sümüklü böcek yiyen gebe kadın* kısmı ile

2) *Çocuğu sümüklü olur* kısmı. Bu neticeye varmak zor olmamıştır. Yapılan iş, bir cümleyi usulüne göre parçalamaktan ibarettir. Ama, bu kısımlara dikkatle bakıldığı takdirde, muayyen bir durumu tesbit etmek mümkün olmaktadır: *Birinci kısımda hareket, ikinci kısımda ise bu hareketin doğurduğu netice vardır. Hareket, sümüklü böceği yemek işlemi ile meydana gelmektedir. Netice ise bu harekete bağlıdır. Eğer sümüklü böcek yenirse, netice meydana gelmektedir. Yenmediği tak-*

³⁰ Mircea ELİADE, *Traité d'histoire des religions*. Paris, 181; Dr. G. CON TENAU, *La magie chez les Assiriens et Babyloniens*. Paris, s. 95-96; Bk. (29), s. 160

³¹ Albert MARİNUS, *Les glissements explicatifs dans le folklore*. Bruxelles, 1933 8, 9, 10, 29.

³² E. Henry Carnoy- jean Nicolaidès, *Traditions populaires de Asie Mineur*. Paris, 1889, s. 308.

dirde netice ortadan kalkmaktadır. Şu halde *bir pratik, biri hareket, diğeri bu hareketin neticesi olmak üzere iki kısımdan teşekkül eder. Vardığımız bu sonucu formüle edelim :*

Pratik = Gebe kadının sümüklü böcek yemesi + Çocuğun sümüklü olması

Bu formülü biraz daha basitleştirirsek,

Pratik = Sümüklü böcek yemek + sümüklü olmak şeklini elde ederiz.

Basitleştirmeye devam edecek olursak,

Pratik = Yemek + Sümüklü olmak hâlini alır. Pratik kelimesini (*P*), üzerinde yemek işleminin cereyan ettiği hareketle ilgili kısmı, işlem kelimesine izafeten, (*İ*); yemek ameliyesi yapıldığı takdirde meydana gelen sümüklü olma halini de sonuç kelimesine izafeten (*S*) ile gösterdiğimiz takdirde, yukarda bulmuş olduğumuz formül,

P = İ + S şeklini alacaktır. Başka bir örnek :

*Siyah renkli eşyaya bakan gebe kadın, siyah renkte çocuk doğurur (Afyon)*³³

O halde pratik :

P = Siyah eşyaya bakmak + Siyah çocuk şeklinde ifade edilebilir. Formülü kısaltalım,

P = Bakmak + Siyah Çocuk. Nihayet formül,

P = İ + S şeklini alır.

Netice : Pratikler, üzerinde herhangi bir işlemin cereyan ettiği kısım, bu işlem neticesinde meydana gelen sonuçtan, kısaca, iki kısımdan müteşekkildir.

Örnekleri ne kadar çoğaltırsak çoğaltalım, netice değişmez. Bozulmamış her pratik iki ayrı kısımdan meydana gelmiştir. Bu, psiko-sosyal metot yardımıyla elde ettiğimiz ilk sonuç'tur. Araştırmamıza devam edelim :

1) *Evli bir kadına katır turnağı yedirilecek olursa, çocuğu olmaz (Mersin)*³⁴. Bu pratiğin formülü :

P = Yemek + Çocuk olmamak olacaktır.

Katır, kısır bir hayvandır. Evli kadın, katırın bu özelliği ile, bu hayvana ait turnak vasıtasıyla bağlantı kurmak suretiyle temasa gelmektedir. Demek oluyor ki katır turnağında da, katırdaki kısırılık özelliği bulunmaktadır. Ancak, kısırlığın evli kadına geçmesi için,

³³ Dr. Ahmet KEMAL, *Doğum âdetleri.* (Sağlık Bakanlığı anketi), 1934.

³⁴ UGUR, Aynı, s. 3.

evli kadının tırnağı yemesi lâzımdır. Şu halde, kadını kısırlıkla bilfiil temasa getiren olay yemek işlemi'dir.

Üzerinde çalıştığımız pratikte *kudret menbaı*, hiç şüphesiz katırdır. Çünkü kısırlık bu hayvana ait bir vasıf'tır. Katır tırnağı pratikte, bir özelliği bir yerden, başka bir yere intikal ettirmek vazifesini görmektedir. O halde *taşyıcı*'dır. Pratikteki yemek işlemi ise, kısırlıkla evli kadını birbirine temas ettirmek amacıyla meydana gelmiştir. O halde burada, bir *temas* olayı mevzubahistir.

2) *Aynaya bakan yüklünün çocuğu kendisine benzer* (Balıkesir)³⁵.

Formül:

$P = \text{Bakmak} + \text{Benzemek}$ olacaktır.

Bu pratikte, yüklünün kendi hayali ile münasebete geliş rol oynamaktadır.

Pratikte *kudret menbaı* bizzat yüklünün kendisidir. Aynadaki hayal, yüklüye ait oluşu dolayısıyla, yüklüde bulunan kudreti taşımaktadır. Ayna, yüklünün hayali ile yüklüyü karşılaştırmaktadır. Yani *taşyıcı*'dır. *Temas olayının* cereyan etmesi için, yüklünün aynadaki hayaline bakması şarttır. O halde, bakmak işlemi ile arzu edilen *temas* olayı meydana getirilmiş olmaktadır. Bu suretle hayaldeki bütün özellikler anneye geçmekte ve anne bu özellikleri karnındaki çocuğa iletmektedir. Bu duruma göre, *kudret menbaı* olması gereken anne aynı zamanda *taşyıcı* olarak da hizmet görmektedir. Ayna ise hayal ile yüklüyü karşı karşıya getirmektedir. Ama, *temas olayının* olması için yüklünün aynadaki hayaline bakması lâzımdır. O halde *bakmak* işleminin esasını *temas olayı* teşkil etmektedir.

3) *Gebe kadın, kocasını çok severse çocuğu kocasına; annesini çok severse çocuğu annesine benzer* (Sinop)³⁶.

Burada formül,

$P = \text{Sevmek} + \text{Benzemek}$ 'tir.

Bu pratikte *iki kudret menbaı* vardır : Gebenin kocası ve annesi. Her iki kudret menbaı da özelliklerini sevgi yoluyla ana karnındaki çocuğa iletebilmektedir. Demek oluyor ki, gebenin sevgisi bunlardan hangisi ile beraberse, sevgi, o şahsa ait özellikleri gebe ile temasa getirmektedir. *Ancak, bu temas sonunda ilgili şahsın özellikleri, ana vası-*

³⁵ M. Halit BAYRI, *Balıkesirde doğum ve çocuk hakkında inanmalar*. HBH 77, 1938, s. 98.

³⁶ ÜNVER, Aynı s. 123.

taşıyla, rahimdeki çocuğa intikal edebilmektedir. Bu pratikte gebe kadın taşıyıcı hizmetini görmektedir.

4) *Zor doğumda, gebe kadının örüülü saçları, bağlı kemeri, düğümlü eşyaları çözülür*(Antep)³⁷.

Formül, $P = \text{Çözmek} + \text{Doğmak}$ 'tır.

Zor doğumu kolaylaştırmak amacıyla halk tarafından meydana getirilmiş olan bir pratiktir. Bu pratiğin esasını, çocuğu ana karnına bağladığı farz edilen bağların, gebenin, saç kemer ve eşyalarındaki düğümlerin çözülmesi ile izale edileceğine inanma fikri teşkil etmektedir. Böylece, dışarda herhangi bir şeyi çözmek suretiyle yapılan bir taklit işlemi, aksini ana karnında bularak, çocuğu bulunduğu yerdeki bağlardan kurtarmaktadır. *O halde, pratikteki çözmek işleminin esasını, taklit olayı teşkil etmektedir.* Bu pratikte, ilk üç pratikte olduğu gibi herhangi bir kudret menbaı yoktur. *Burada, neticeyi sağlıyan pratiğin işlem kısmındaki taklit olayıdır.* Gebe kadın pratikte, taşıyıcı yani *mutavassıt* vazifesi görmektedir.

5) *Doğumu kolaylaştırmak için cami kilimi ters çevrilir* (Isparta)³⁸.

Formül, $P = \text{Ters çevirmek} + \text{doğurmak}$ 'tır.

Bu pratik, ana karnında ters bir vaziyet alarak doğamıyan çocuğu, kilimi ters çevirmek suretiyle, doğum vaziyetine getirmek fikri üzerinde kurulmuştur. Bu pratikte de *kudret menbaı* yoktur. Kilimin camiye ait oluşu, pratiğe dinî inançların tesiriyle olmuştur. Pratikte ters çevrilen şeyin bir ev kilimi veya başka bir eşya olması hali her zaman müşahede edilebilir. Bu pratikte de gebe kadın taşıyıcı olarak vazife görmektedir. *Pratik, taklit olayı üzerine kurulmuştur.*

6) *Çocukları yaşamiyan aile son çocuklarının yaşaması için çocuklarını satar* (Isparta, Çorum, Antep, Güney Anadolu)³⁹.

Formül, $P = \text{Satmak} + \text{Çocuğun yaşaması}$.

Bu pratiğin esasını, çocuğu satmak suretiyle, ölümü aldatmak fikri teşkil eder. Halk ölümü, âdeta canlı bir varlık gibi telâkki etmektedir. Her canlı varlıkta bulunan özellikler onda da mevcuttur. Onu da her insan gibi, aldatmak mümkündür.

³⁷ Şakir SABRİ, *Muhtelif ruhlar hakkında*. HBH 98, 1938, s. 33.

³⁸ T H A S D D., Ankara, 1952.

³⁹ Etem ERTEM, *Doğum inanları*. ÜN III, 3, 1936, s. 397; ÜNVER, Aynı, s. 129; Cemil GÜÇYETMEZ, *An'aneler ve âdetler*. BAP 63, 1944, s. 11; Ali RIZA, *Anadoluda bozkurt*. HBH 12, 1930, s. 13.

Bu çeşit pratiklerdeki satmak işi, Türkiyenin muhtelif kasaba ve köylerinde muhtelif şekillerde cereyan eder. Fakat, hepsinin müşterek noktası, mevzuubahis çocuğun bir eşya gibi satışa çıkarılmasıdır. *Satış, hakiki satışın taklidinden başka bir şey değildir.* Böylece, halk tarafından küçük ve son derece ciddî bir tiyatro oynanmaktadır. Satış karşılığında para, un gibi şeyler alındığı gibi bazı vaitlerde de bulunmaktadır. *Demek oluyor ki, bu gibi pratiklerde hakiki satış olayının bir taklidi yapılmaktadır.* Böylece, falan aileye düşman olan ölümün :

- "Bak, artık çocuklarını başkalarına sattılar. Şu halde çocuk bu andan itibaren başkalarına aittir. Bu yeni kimselerle de benim her hangi bir düşmanlığım yok. O halde, artık çocuğu öldürmeyeceğim" şeklinde düşünerek adı geçen çocuğa dokunmayacağı kanısı mevcuttur.

Çocuk umumiyetle kanı geçmedik bir kadına, kürt'e, arap'a veya evliyaya satılmaktadır. Çocuğu satılmış olanlar, pratiklerdeki satma kısmında cereyan eden tiyatronun aktörlerinden başka bir şey değildirler. Bu tiyatrodada bazan ailenin akraba ve komşuları da görev alır. *Çocuk satmak'la ilgili pratiklerin esasını, satmak ameliyesi dolayısıyla yapılan taklit olayı teşkil eder.*

Yukarda incelediğimiz 6 pratiğin verdiği sonuçları karşılaştıracak olursak, şu umumî sonuçlara ulaşmış olduğumuzu görürüz: 1) *Pratiklerin (İ) harfi ile gösterdiğimiz işlem kısmındaki hareketleri çeşitli olabilmektedir :*

- I) P = Yemek + Çocuk olmamak,
- II) P = Bakmak + Benzemek,
- III) P = Sevmek + Benzemek,
- IV) P = Çözmek + Doğmak,
- V) P = Ters çevirmek + Doğurmak,
- VI) P = Satmak + Çocuğun yaşaması gibi.

Eğer tetkik edeceğimiz pratiklerin sayısını artırsa idik, o takdirde işlem kısmındaki hareketlerin daha fazla çeşitlilik kazandığını görebilecektik. Böylece umumî pratik formülü :

$P = \text{Sayısız hareket} + \text{Sonuçlar}$ olacaktır.

2) Pratiklerin işlem kısmında tesbit ettiğimiz çeşitli hareket, iki prensipten doğmuştur :

- a) Temas prensibi,
- b) Taklit prensibi.

Yukarda incelemiş olduğumuz 6 pratik'te tesbit ettiğimiz bu iki prensipten herbirini, ilgili formüldeki yerine koyacak olursak, aşağıdaki neticeleri elde ederiz :

$$P = \text{Temas} + \text{Sonuç},$$

$$P = \text{Taklit} + \text{Sonuç}.$$

Eğer, bu çalışmamız esnasında daha çok sayıda pratiği incelemek imkânını bulsa idik, tesbit ettiğimiz sonucun değişmediğini; pratiklerin temas veya taklit prensiplerine göre teşekkül etmiş olduklarını görecektik⁴⁰. *O halde bir pratiğin son formülü,*

$$P = I \text{ (Temas veya taklit)} + S \text{ (Sonuç)} \text{ şeklinde olacaktır.}$$

Halbuki, bu küçük ettütteki incelemelerimiz sonunda pratiklerin bünyeleri ile ilgili olarak bulmuş olduğumuz temas ve taklit tabakat şekilleri, bilginlerin *sihir (magie)* adını verdikleri bir etnoloji olayını meydana getiren iki kaynaktan başka bir şey değildir⁴¹. *Şu halde, Türkiye folkloru ile ilgili olarak tesbit etmiş olduğumuz bu pratikler, maji prensiplerine göre işlemektedir.*

Görülüyor ki, psiko-sosyal metot yardımıyla bazı neticelere varmak mümkündür. Adı geçen metot, burada susmamaktadır. Onun daha bir çok söyleyeceği vardır. Amacımız, Türkiye etnolojisine ait meseleleri ortaya koymak olduğundan, araştırmamızı daha ileri götürmüyoruz. *Şimdiye kadar, ilgili meseleleri nasıl çözebileceğimizi, çok kısa bir şekilde göstermeğe çalıştık. Şimdi de, bugüne kadarki çalışmalarımız neticesinde tesbit etmiş olduğumuz Türkiye etnolojisi ile ilgili meselelerden bazılarını - tasvirî bir şekilde de olsa - belirtmeğe çalışacağız.*

1) Türkiye, batı cemiyetlerinin zamanla ve uzun mücadeleler sonunda kazanmış olduğu *lâik karaktere* zıt olan *dinsel bir karaktere* sahiptir. Bu durum memleketimizi, bazı bilginlerin vahşi veya barbar diye adlandırdığı Afrika, Amerika ve Asya memleketleri arasına sokmaktadır. Lâik bir cemiyet denilince akla, dinsiz bir toplum gelmemelidir. Bu gibi cemiyetlerde din hakiki anlamıyla yaşamaktadır. Görevini de kendi prensiplerine uygun bir şekilde yapmaktadır. Halbuki, dinsel cemiyet adı verilen topluluklarda, âdeta bir *din monarşisi* doğmuştur. Bu cemiyetlerde, diğer müesseseler hüviyetlerini kaybederek, dinsel otoritenin hâkimiyeti altına girmişlerdir. Bu durum

⁴⁰ Dr. Orhan ACIPAYAMLI, *Türkiye'de doğumla ilgili âdet ve inanmaları etnolojik etüdü.* s. 99-141.

⁴¹ FRAZER, *Aynı*, s. 1, 5, 39, 40, 50, 51, 62.

İlgili toplumun mistik tatbikatlar etrafında toplanmasına sebep olmuştur. Bu suretle tabii bünyesini kaybeden cemiyet, muvazenesiz bir hale gelmektedir. Bu halin meydana getireceği zafiyete mâni olmak amacıyla dinsel cemiyetler tek çareyi, bâtil itikatlara yapılırlarında geniş bir yer ayırmakta bulmaktadırlar. Böylece, bu cemiyetlerde, her türlü fikir ve hareketin kıymet hükmü, esas hüviyetini kaybetmekte olan din ile bâtil itikatlar tarafından verilmektedir. Örnekler :

a) Yirminci asır Türkiyesinde, zaman zaman, kendilerine peygamber dedirten sinsi maksatlı kimselerin türediğini esfle görmekteyiz. Bu gibiler arkalarına münevver, cahil yüzbinlerce kişiyi takabilmektedirler. Bu durum neticesinde, memleketimiz büyük sarsıntılar geçirmekte ve adetâ humma ateşleri içinde yanmaktadır. Halbuki, lâik cemiyetlerde, bu şekildeki kütleli hareketleri görmek imkânsızdır.

b) Yine memleketimizde bir açık göz kendisinin bir evliya olarak telâkki edilmesine ses çıkarmıyor. Çünkü evliyalık seçimlerde faydalı olabiliyor.

c) *Nazar* adı verilen bir folklor olayı, bugün Türkiyede bütün haşmetiyle yaşamaktadır. Köylerimizde maşallah demeden bir canlının veya eşyanın güzel taraflarından bahsetmenin imkânı yoktur. Aksi halde uğursuz addedilmek işten bile değildir. Hele, bir de o canlı veya eşyaya bir şey olacak olursa, başa gelmiyecek yoktur.

d) Köylerimizin büyük bir ekseriyetinde çatal kullanılmamaktadır. Halkımız Allah yapısı olan elin asla taklit edilmesine razı değildir.

e) Siirt'te ölen kimselere ait arsalar kullanılmamaktadır. Çünkü halk, bu gibi yerleri uğursuz addetmektedir.

f) Helâ'lar, buldukları yerlere meleklerin yanaşamayacağı inancı ile evlerden uzakta yapılmaktadır.

Cemiyetin dinsel bünyesi ile ilgili olarak daha bir çok misal sıralamak mümkündür. Fakat, vakit kaybetmemek için diğer meselelere geçeceğiz.

2) Asırlardan beri takip edilen bir politikanın neticesi olarak Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da yaşayan vatandaşlarımız türkçeden başka bir dille konuşmakta devam edegelmişlerdir. Cumhuriyetle

beraber bu durumda bir değişme olmamış, bilâkis Türkiyenin adı geçen kısmındaki vatandaşlarımızın sayıları da artmıştır. Halbuki, buradaki hastalığın tedavisi görüldüğü gibi zor değildir. Mesele devam etmekte olan sun'iliğin ortadan kaldırılabilmektedir. Bu da Türk halkının tabi olduğu sosyal ve psikolojik vetirelerle birlikte, memleket realitelerinin bilinmesiyle olur. Yoksa masa başında verilen kararlar, faydadan ziyade zarar getirir. Bu satırların yazarı, Doğu Anadolu da oldukça geniş seyahatlar yapmış bulunmaktadır. Bu vesile ile, oradaki vatandaşlarımız arasında yaşamıştır. Bu sebeple, Anadolu'nun tarihî ve coğrafî durumunu adetâ zorluyarak ihdas edilen bu sun'î meselenin bilimsel ve munis yollarla halledileceğine kuvvetle inanmaktadır.

3) Bir çok mes'ul kimseler, yurdumuzdaki nüfus artışını korku ile karşılamakta ve bu artışı azaltmak üzere tedbirler araştırmaktadırlar. Kanaatımızca, bu hususta hiç bir endişemiz olmamalıdır. Bu topraklar, nüfusumuzun rahatça daha bir kaç mislini besleyebilir. *Her insan bir enerji kaynağıdır.* Bu uçsuz buçaksız toprakların tek ihtiyacı ise, milyonlarca enerji kaynağıdır. Halbuki Anadolu'nun çilekeş insanı, adetâ enerji menbaı olmaktan çıkmıştır. Ortalama olarak, yılda üç aylık çalışması, onu ve ailesini geçindirebilmektedir. Senenin geri kalan ayları ise tenbelliğin türlü şekilleri ile kaybedilmektedir. Her ne bahasına olursa olsun, Anadolu adamının bu korkunç kanaatkârlığını önlemek lâzımdır. Artık, bir lokma, bir hırka zihniyeti tarihe gömülmelidir. Ne yapıp yapıp kahvelerde uyuyan enerjiyi tarlaya, işe intikal ettirmenin yolunu bulmalıdır. Türkün ekmek babası olan toprağın küçük parçalara ayrılması önlenmelidir.

4) Hiçbir batı memleketinde halk ile münevver arasındaki fark, bizde olduğu kadar büyük değildir. Köylü ile münevver yalnız düşünceleri bakımından değil, hisleri bakımından da aykırılıklar gösterirler. Birinin ak dediğine, diğzerinin kara dediği çok görülmüştür. Bu halin tarihî ve sosyal bir çok sebepleri vardır. Asırlardanberi kendi köşesinde yalnızlık ve hareketsizliğe terkedilen köylü, en yakın dostu olarak hurafeleri bulmuştur. Yağmuru dua ile yağdırır. Tedaviyi, paleolitik çağ araç ve zihniyetiyle yapmağa çalışır. Ekseriyeti okuma yazma bilmez. Evlenme ve boşanmalarda, cemiyet ve kanun hükümlerinden ziyade deri ve meşin içindeki *muskalar* büyük bir rol oynar. Bütün çocukların omuzlarında, her derde deva *nazarlık*,

bütün haşmetiyle arzi endam eder. Köy, biz münevverler için adetâ bilinmeyen bir diyardır.

5) Anadolu âdetler, inanmalar ve efsaneler memleketidir. Edirne bu hususta ne söylüyorsa, aynı şeyi Kars, Hakkâri, Adana, İzmir, Ankara, Sivas, Elazığ da söylemektedir. Bu, cemiyetimizdeki sayısız hastalığı tek başına tedavi edecek kudrette, millî bir olaydır. Bu olayın bir benzerini Türkiye dışındaki memleketlerde kolay kolay bulmak mümkün değildir. İşte Anadolu, orada, her şeyini vermek üzere bizi bekliyor. Kütüphaneler dolusu eser, dertli Anadolu'nun harabeleri arasında doğum sancıları içinde kıvrınmaktadır.

Ankara

Orhan ACIPAYAMLI

KISALTMALAR :

ANT	.....	Anthropos
HBH	.....	Halk Bilgisi Haberleri
TFA	.....	Türk Folklor Araştırmaları.
THASDD	....	Türk Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi.
TTAED	.....	Türk Tarih Arkeologya Etnoğrafya Dergisi
ÜLK	.....	Ülkü